

Doktora Tezleri özetleri : I

MAHMUTGAZİ KÖYÜNÜN HALK EDEBİYATI

(Menkabe, Hikâye, Masal, Fıkra)

Dr. MEHMET TUĞRUL

Halk Edebiyatı Asistanı

Bu eseri hazırlamak için malzeme derlemeye giderken çalışma plânım hayli genişti: Mahmutgazi köyünde ne kadar halk edebiyatı mahsulü varsa hepsini toplayacak; bu malzemeyi köyün tabii ve sosyal şartları içinde incelemeye tabi tutacak ve böylelikle halk edebiyatı bakımından Mahmutgazi köyünün monografisini yapacaktım.

Derleme verimli oldu: 158 parça menkabe, hikâye, masal ve fıkra; 401 tane türkü, mani, manzum tekerleme; 59 tane de bilmece tesbit ettim. Bu kadar çeşitli ve bol malzemeyi, teferruatlı bir şekilde, bir eser içinde inceleme imkânsızlığı, daha eserin plânını hazırlarken kendini gösterdi. Bunun üzerine, sayın hocam Prof. Pertev Boratav'ın muvafakatiyle, çalışmamı yalnız 158 parça anlatıcı mahsul üzerine teksif ettim; diğer malzemeyi, ikinci bir eserde incelemek üzere geri bıraktım.

Bu kitap, esaslı iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, derlediğimiz ve üzerinde çalıştığımız malzemenin yaşadığı çevre olan Mahmutgazi köyü genel çizgileriyle tanıtılmıştır. İkinci bölüm, iki kısımdan ibarettir. Birinci kısımda köyden derlenen her çeşit malzeme göz önünde tutulmak suretiyle, gerek kaynakların, gerek malzemenin değerlendirilmesine çalışılmış, malzeme ile kaynakların münasebetleri araştırılmış ve türlü mahsullerin bir şahıstan başka bir şahsa, bir yerden başka bir yere geçme şartları araştırılmıştır. Çalışmamızın ağırlık merkezi ikinci kısım üzerinde toplanmıştır. Bu kısım beş fasla bölünmüştür. İlk dört fasılda 158 parça anlatıcı mahsul, konu, şahıslar, motifler ve örgü yönünden incelenmiş; son fasılda bazı karşılaştırmalar yapılmıştır.

Birinci Bölüm: Köy Hakkında Genel Bilgiler

Mahmutgazi köyü, Denizli ilinin Çal ilçesine bağlıdır. Çökelez dağı eteklerinin Baklan ovasına karıştığı noktada ve Çal-Denizli şosesine yakın bir yerde kurulmuştur. Şoseye bir buçuk kilometre, ilçe merkezine yedi kilometre, istasyona yirmi beş kilometre uzaklıktadır. Köyün "Mahmut Gazi,, adında bir Horasan eri tarafından kurulduğu hakkında rivayetler vardır. "Mahmut Gazi,, dedenin köy mezarlığı içinde bir türbesi varsa da bu türbenin üzerinde kitabe ve tarih yoktur.

Köy, birbirinden ayrı üç mahalle halinde kurulmuştur. Bu mahallelerin ortasında büyük bir mezarlık vardır; mezarlığın içinden de küçük

bir dere geçer. Gerek mezarlık, gerekse dere, üç mahallenin zamanla uzayıp birleşmelerine engeldir.

Köyün nüfusu, 428 i erkek, 437 si kadın olmak üzere 865 dir. Muh-telif zamanlarda yapılan sayımlara göre nüfusun artmakta olduğu görü-lüyor. Erken evlenme âdeti vardır. Bu hal, kadın nüfusta daha çok göze batar. Sağlık bakımından özür-lü olanlar bir tarafa ayrılırsa, evlenmeksizin ömrünü geçiren kimse yoktur. Evlenmede dinî merasi-min yapılması kâfi görülüp resmî nikâh sonraya bırakılabilirse de bu usulün mahzurları anlaşıl-mış ve hemen hemen terkedilmiştir. Birden fazla evlenme, eskiden beri seyrek-tir. Ancak çocuksuzluk ve hastalık hallerinde birden fazla evlenme yoluna gidilebilir. Halkın okumuşluk nispeti yüzde yetmiş yakındır. Kadınlar arasında okuma bilenler pek azdır. Köyde esas iş çiftçilik ve koyunculuktur. İkinci derecede, işçilik, sonra memurluk, tüccarlık ve zanaatçılık geliyor. İşçilikle geçim sağlı-yanlar daha ziyade ziraat işlerinde çalışırlar.

Mahmutgazi köyü, dışarıya nüfus gönderen bir köydür. Giden nüfusun çoğu ekonomik sebeplerle köyden ayrılıyor ve bunların yüzde seksenden fazlası gittikleri mahallerde yerleşmişlerdir. Mahmutgazi'den en çok nüfus çeken yer, Denizli ili merkez ilçesiyle bu ilçeye bağlı olan köylerdir. Umumiyetle nüfusun dağılış alanı Ege bölgesidir.

Toplumsal Kuruluş: Köyde 191 ev vardır. Evlerde bulunan en az nüfus (1), en çoğu (11) dir. Evlerin ortalama nüfus sayısı 4,53 tür. Ev içindeki nüfusun birbiriyle yakınlığı kan münasebetine dayanır. Daha ziyade, erkeğin akrabası aynı ev içinde toplanır. Her ev bir ekonomik birlik sayılır. Geniş aile birlikleri çözülmektedir. 191 evden ancak 16 sı birden fazla karı kocayı ihtiva ediyor. Banların da çoğu ana baba ve evli oğullardır. Evlerin idaresi erkeklerin üzerindedir. Erkeği olmayan evlerin idaresi kadınların üzerine geçer. Bunlara babaları, kardeşleri veya kayın biraderleri yardım ederler. Mahmutgazi köyünde 16 evin idarecisi kadınlardır. Bunların yalnız 4 tanesi yakın akrabasından yar-dım görüyor, diğer 12 si idare işini bütün ağırlığıyla yüklenmiş durum-dadırlar. Sülâle tesanüdü gittikçe gevşemektedir. Bazı hallerde, mekân-da yakınlık kan yakınlığından daha kuvvetli bir tesanüt doğuruyor. Mahalle tesanüdü de yıldan yıla gevşemekte, köy bütünlüğü kuvvet bulmaktadır.

Ekonomi Hayatı: Mahmutgazi sınırları içindeki toprakların yüz ölçümü tahmince 3000 hektar kadardır. Bu topraklardan ekime elverişli olan kısmı 1753 hektara yakındır. Topraklar, miras bölünmeleii yüzünden çok küçülmüştür. Beş dekara kadar olan parçalar, mevcudun beşte dördünü teşkil ediyor. Köyde hiç toprağı olmayan insan hemen yok gibidir. Fakat şimdiki işleniş tarzıyla, mevcut topraklar köy nüfusunu geçindiremediği için, nüfus dışarıya boşalmaktadır. Tarlalar üç yılda bir ekiliyor.- Köyde pınarlar, ovada kuyular çok olmakla beraber, ekilen

toprakları sulayacak kadar bol su yoktur. Oldukça derinden **akan** Menderes nehrinin suları ovaya çıkarıldığı taktirde verimin artacağı ve diğer köylerle birlikte Mahmutgazi köyünün de bolluğa kavuşacağı umuluyor. Ziraat aletleri iptidaidir. Pulluk ve dört tekerlekli araba köye girmişse de bunların yanı sıra ağaç saban ve kağrı da kullanılmaktadır. Orak ve harman makinası hiç kullanılmıyor. Gübreleme, tohum temizleme, ilaçlama ve saire gibi modern ziraat usulleri henüz bilinmiyor. İş bölümü, daha çok, cinsiyete ve yaşlara göredir. Umumiyetle her ev kendi işini kendisi görür. Sıkışık zamanlarda işçi kullananlar da bulunur. Bu hale daha ziyade hasat zamanında rastlanır.

Mahmutgazi köyünün, komşusu olan İsabey köyü ile ortak bir "Tarım Kredi Kooperatifi,, vardır. Halkın çoğu bu kooperatiften kredi temin ederek işlerini görürler. Kooperatife üye olmayanlar gene eski usullerle ve yüksek faizle kredi bulmak zorundadırlar. Satış işleri teşkilâtlı değildir. İstihsal edilen başlıca maddeler: buğday, arpa, burçak, keten, üzumdür. Bunlar hiç bir suretle işlemeye tabi tutulmadan Çal veya Denizli pazarlarında satılır. Ziraat sanatları gelişmemiştir. Değirmencilik, yağcılık iptidaidir. Evde sarfedilmek üzere yapılan pekmez, sirke, turşu, nişasta, tarhana... gibi yiyecekler kadınlar tarafından basit usullerle yapılmaktadır.

Köyde üç türlü takvim yanyana yaşıyor: resmî takvim, dinî takvim, iş takvimi. Bütün halkın bildiği ve ilgilendiği takvim, iş takvimidir. Bu, yılın dört mevsime ve her mevsimin iki kısma bölünmesinden meydana gelmiştir. Yıl, ortalama hesapla, kırk beşer günlük sekiz aya ayrılmıştır. Haftanın günleri, civarda kurulan pazarlara ve dinî önemi o) a.1 cuma'ya göre isimlenirler. Günün bölünüşü, güneşin, yıldızların durumlarına, namaz yakıtlarına ve bazı işlere göredir.

Kültür Hayatı: Köy halkının büsbütün ümmî olduğu çağlar, hafizalarda yaşamaktadır. Okuma hevesinin 1851 -1852 yıllarında başladığı söyleniyor. 1900 yılında köyde hem okul, hem medrese açılmışsa da medreseye ancak askerden kurtulmak isteyenler devam etmişler ve bir şey öğrenmemişlerdir. Okul, bazı kısa .fasılalarla bugüne kadar sürüp gelmiştir. Şimdi köy okulunda bir öğretmenle bir eğitimci çalışmaktadır. Yabanda okuma geleneği 1900 yılından beri varsa da pek verimli olmamıştır.

Köy halkının günlük hayat içinde birbirini yetiştirmesi ve gençleri köye yarayışlı insanlar haline getirmesi usulleri eski devirlerde çok baskılı ve çok verimli olduğu halde bugün bu usuller de gevşemektedir.

İkinci Bölüm: Halk Edebiyatı

BİRİNCİ KISIM: KAYNAKLAR ve MALZEME

Mahmutgazi, benim kendi köyüm olduğu halde, şifahi kaynaklardan malzeme almak pek kolay olmamıştır. Bunun sebebi, halkın hükü-

metten korkmasıdır. Üfürükçülüğün ve eski yazının yasak oluşu, bu işlerle uğraşanların takibe uğraması, zıtlığı ve hasımlığı olan kimse-lerin bu yönden de birbirine iftira edebilmeleri, köy halkını kuşkulu hale getirmiştir. Bu itibarla önce kendi yakınlarımdan işe başladım, yavaş yavaş çalışma alanımı genişlettim. Başka köylere bildik kimse-lerle birlikte gitmeyi tercih ettim. Bu işte erkekler daha anlayışlı dav-randılar. Bütün gayretlerime rağmen malzeme alamadığım kimseler de vardır. Kaynakların kendi buldukları yerlere kadar gitmek, bilhassa çalışmamızın verimini artırmıştır.

Malzeme veren 75 kişinin 17 si kadın, 58 i erkektir. Yaşları 5 ile 83 arasındadır. Çocuklar da büyükler kadar güvenilir ve güv-ri kaynaklardır. Yalnız hatırlayamadıkları yerlerde kendilerini zorlamamak lâzımdır. Yoksa hemen uydurma yoluna saparlar. 57 kaynak köyün yerlisidir ve köyde oturuyor; diğerleri kısmen yabancı, kısmen de Mahmutgazili iken yabana gitmiş kimselerdir. En güv-ri kaynak, 57 yaşında bir kadındır. Kendisinden 60 parça çeşitli malzeme alınmıştır. En usta masalcı bir erkektir. Bundan da 20 tane masal ve fıkr-a alınmıştır. Derlediğimiz malzemenin altıda biri 5-15 yaşındaki çocuklar-dan, altıda beşi 15 yaşından büyük kimselerden; gene ortalama bir hesapla altıda beşi yerlilerden, altıda biri de yabancılardan veya köy-den yabana gitmiş şahıslardan; altıda ikisi kadınlardan, altıda dördü erkeklerden alınmıştır.

Kaynaklar, verdikleri malzemenin çoğunu kimden ve nereden öğrendiklerini bilmiyorlar. Bilinenlerin aşağı yukarı yarısı akrabadan, yarısı komşulardan ve arkadaşlardan öğrenilmiştir. Kadından erkeğe ve erkekten kadına malzeme geçişi pek azdır ve bu alış veriş ancak yakın akraba veya aynı ev halkı arasında vaki olmuştur. Üçüncü dere-cedeki kaynakları hatırlayanlar yok denecek kadar azdır.

Derlediğimiz malzemenin çoğu, aile yuvasında, köydeki ve kırdaki toplanma ve iş yerlerinde (düğün, köy odası, kahve, harman yeri... gibi) bir şahıstan ötekine geçmiştir. Köy dışında öğrenilmiş olan parçaların çoğu askerlik hâtırasıdır. Cezaevine düşenler veya işçilik, memurluk, imamlık yapmak üzere yabana gidenler de köye birtakım malzeme getirmişlerdir. Yabandan getirilen malzemenin hemen hepsi, oralarda gene köylü şahıslardan öğrenilmiştir. Çünkü köylü insanlar her nereye gitseler gene köylü insanlarla sıkı ve samimî temas halinde bulunuyorlar. Bu malzemenin çoğu yakın köylerden, diğerleri ilçe merkezinden, il merkezinden, yakın ilçe ve illerden gelmiştir. Yalnız bir masal Yugoslavyalı ustalardan, bir türkü Yozgatlılardan, iki türkü de Kargamışlılardan öğrenilmiştir.

İKİNCİ KISIM : ANLATICI MAHSULLER

Birinci Fasl : Konu

Üzerinde çalıştığımız 158 parçadan 56 tanesinin konusunu fakir - zengin ve zayıf - kuvvetli münasebetleri teşkil ediyor. 32 parçada bazı cemiyet olayları ve bazı tipler hicvediliyor. 16 parçada bazı inanışların izahı yapılıyor. 15 parça, padişah, vezir, bey, ağa, hâkim evlâtlarının aşk maceralarını hikâye ediyor. Diğerleri, eşkıyalık, hırsızlık, dolandırıcılık vakalarıyla, cinsî münasebetlerle, medenî-vaşî, insan-hayvan münasebetleriyle ilgili parçalardır. 16 parçada bir konu bütünlüğü yoktur; daldan dala konan insan ve hayvan kahramanların mantıksız ve gülünç maceraları anlatılır, Eğlendiricilik ve hasbîlik vasfı da en çok bu parçalarda vardır. Bu parçalardan yüzde seksenden fazlasının konusu köylü hayatıyla ilgilidir.

İkinci Fasl : Şahıslar

Şahısları: a) gerçek şahıslar, b) tipler, c) vahşiler, d) semboller, e) olağanüstü varlıklar, f) hayvanlar şeklinde sınıflayıp herbirinin anlatıcı mahsul içindeki karakterlerini belirtmeğe çalıştık. Menkabelerle bazı fıkralarda Hazret-i Muhammed, Hazret-i Ömer, Hazret-i Ali, Üveys el-Karani, Fatma Ana, Ayşe Ana, Sultan Mahmut, Temürlenk, Nasrattin Hoca, Haccac-ı Zalim... gibi herkesçe bilinen ve yaşadıklarına inanılan şahısların adları geçiyor. Masallardaki ve fıkraların çoğundaki şahıslar, ya padişah, vezir, bey, hoca... gibi unvanlarıyla; ya çiftçi, oduncu, değirmenci... gibi meslekleriyle; ya keloğlan, mıdık, varyemez... gibi lâkaplarıyla; ya fakir, zengin, ihtiyar... gibi vasıflarıyla veyahut gâvur, Yahudi, Arnavut... gibi mensup oldukları zümreleri veya dinlen bildiren kelimelerle anılıyorlar. Hikâye, masal ve fıkralarda geçen gerçek şahıs isimlerinin bir kısmı kitaplardan geliyor; bir kısmı da parçayı realistleştirmek isteyen anlatıcılar tarafından katılıyor. Fakat gerek anlatıcılar, gerekse dinleyiciler bu isimleri gerçek olarak kabul etmiyorlar.

İncelediğimiz mahsullerdeki başlıca tipler, padişah, şehzade, hanım sultan gibi saraylılar; cellât, asker... gibi saray emrindeki kimseler; vezir, hâkim, vali... gibi devlet memurları; bey, ağa, tüccar, bezirgan... gibi mal ve para sahibi zengin şahıslar; Yahudi, Ermeni, gâvur... gibi gayrimüslim şahıslar; kahveci, değirmenci, terzi, bakkal... gibi esnaf; çiftçi, çoban, avcı... gibi istihsalle uğraşan kimseler; bir adam, bir keloğlan, bir kadın, bir kız, bir çocuk... gibi sürekli bir işe bağlı olmayan fakir insanlar ve pinti, hoca, hovarda, Bektaşî, hırsız... gibi başka tiplerdir. Bu tiplerin esas karakterleri, daha ziyade köylü zaviyesinden ve mümkün olduğu kadar gerçekçi bir görüşle tayin edilmiştir. Üç parçada "dağ adamı,, adıyla vahşi insan tipi görülüyor. Sembollerden iyilikle kemlik; olağanüstü varlıklardan derviş, çöpçatan, arap, cüceler, cevler,

melek, cin, peri, şeytan, uçan aygır, şahmeran, anka kuşu; hayvanlardan tilki, kurt, ayı, arslan, maymun, kedi, köpek, öküz, eşek, horoz... gibi köy çevresinde bulunan veya köy halkınca bilinenler rol sahibidirler.

Üçüncü Fasıl : Motifler

Bu fasılda anlatıcı mahsullerin yapısı içine giren motiflerin tarifi yapıp kısaca vasıfları belirtildikten sonra, anlatıcı mahsul içindeki fonksiyonları göz önünde tutularak tasniflerine girilmiştir. Sınıflamada kullanılan umumî başlıklar şunlardır : 1) evlenme ile ilgili motifler, 2) gebelik, doğum, türeme ve ad koyma motifleri, 3) uyku, bayılma, ölme ve dirilme motifleri, 4) gurbet ve seyahat motifleri, 5) değerlenme, zenginleşme ve arkalanma motifleri, 6) felâket motifleri, 7) imtihan ve soru motifleri, 8) korkutma, meydan okuma ve savaş motifleri, 9) yolsuzluk motifleri, 10) saklama ve saklanma motifleri, 11) haber alma, haber verme ve haberleşme motifleri 12) arama, bulma ve buluşma motifleri, 13) tanıma, tanıtmaya ve tanışma motifleri, 14) aldatma, tuzak, saflık ve muziplik motifleri, 15) yardım, sığınma ve kurtuluş motifleri, 16) cezalandırma ve öç alma motifleri, 17) sayı motifleri. Bu sınıflara girmeyen bir kısım motifleri mutlaka bir sınıfa sokmak için zorlamayıp "başka motifler,, başlığı altında topladık ve: a) olağanüstü iş başarma motifleri, b) saygı ve bağlılık motifleri, c) kader ve kısmet motifleri diye tâli taksime tabi tuttuk.

Sevişme motiflerine daha çok yüksek tabaka çocuklarının maceralarını anlatan parçalarda rastlıyoruz. Evlenme motifleri kadercilik izlerini taşıyor. Doğum ve türeme motiflerinin çoğu olağanüstü karakterlidir. Bu motifler, masalların veya önemli epizotların başlangıcında bulunur. Gurbet ve seyahat motifleriyle, değerlenme, arkalanma, yolsuzluk ve haber alma motiflerinin bir kısmı da gene masalların veya epizotların hareket noktasını teşkil ederler. Uyku, bayılma, ölüm motifleri; felâket motifleri, saklama ve saklanma motifleri, vakaları düğümlemeye yararlar. İmtihan ve savaş motifleri vakayı engeller veya sonuçlandırın Arama, bulma ve buluşma motifleriyle bir kısım yolsuzluk motifleri epizotların birbirine bağlandıkları boğum noktalarında bulunur ve iki halkayı birbirine bağlarlar. Tanıma ve tanışma motifleriyle yardım ve kurtuluş motifleri ve bir kısım haber alma motifleri düğümlerin çözülmesine, olayların yürümesine veya sona ermesine yararlar. Cezalandırma ve Öç alma motiflerinin tamamı ile bazı değerlenme, zenginleşme ve arkalanma motifleri, anlatıcı mahsullerin veya epizotların sonunda bulunur. Aldatma, saflık ve muziplik motifleri, anlatıcı mahsullere eğlendiricilik vasfını kazandırır. Bunların çoğu, zayıfın kuvvetliye karşı kullandığı savunma usullerini canlandırır.

Dördüncü fasıl : Örgü

Bu fasılda anlatıcı mahsullerin plânı, kahramanları, bu kahramanların çevrelen ve yaşadıkları hayat, anlatıcı mahsullerdeki şekil, dil ve üslûp özellikleri incelenmiştir.

1. Plân: Anlatmaya umumiyetle bir tekerleme veya klişeleşmiş birkaç sözle başlanıyor. Sonra kısaca kahramanlar tanıtılıp olaya geçiliyor. Uzun parçalarda olaylar yarı bağımsız birlikler halinde gruplanıyorlar. Bu birliklere biz, "epizot,, karşılığı olmak üzere, "halka,, adını veriyoruz. Bu halkalar, sırasına göre, bağlı buldukları parçalardan kopup başka anlatıcı mahsullere eklenebilecekleri gibi bağımsız bir hikâye haline de gelebilirler. İncelediğimiz parçaların çoğu bir, iki ve üç halkalıdır. Dörtten fazla halkası bulunan parça pek azdır. Tek halkalı parçaların çoğu fıkra ve hayvan masalıdır. Birden fazla halkalı parçalarda çokluğu masallar teşkil ediyor. Bunların halkaları birbirine ya sıkıca bağlıdır, yahut aralarındaki bağ gevşektir. Halkaların bağlılıkları etki-tepki veya sebep-netice ilgilerine dayanır. Etki-tepki ilgisiyle birbirine bağlanmış olan halkalardaki olayların yönleri birbirinin aksi istikamettedir ; sebep-netice ilgisiyle bağlı olanlardaki olayların yönleri aynı istikamete gider. İki den fazla halkalı parçalarda bir kısım halkalar birbirine sıkıca bağlı, bir kısmı gevşek; hepsi bağlı veya hepsi gevşek olabilir. Gevşek halkalar ya birbirine benzer şekilde olup tekrarlanırlar, yahut hiç benzerlikleri olmadığı halde arka arkaya dizilirler.

İncelediğimiz 158 parçadan ikisinin sonu eksiktir, altısı bir felâketle neticelenir; geri kalan 150 parça evlenme, zenginleşme, bir murada erme, bir zorluktan kurtulma, kötülerin cezalandırılması veya bir ibret dersi verme gibi sevindirici bir şekilde sona eriyor. Evlenme ve bir murada erme ile neticelenen parçalar umumiyetle masallardır. Fıkraların çoğu cezalandırma veya ibret dersi verme ile sona "erer. Hikâye ve masalların sonunda parçanın bittiğini haber veren ve anlatılan şeylere inanılmamasını telkin eden kısa klişeler vardır. Menkabelerin, fıkraların ve kısa hayvan masallarının sonunda böyle klişeler yoktur.

2. Kahramanlar: Anlatıcı mahsullerde rolü olan şahısların bir kısmı ön plânda birbiriyle uğraşma halindedir; bunlar parçaların asıl kahramanlarıdır. Bir kısım şahıslar arka plânda bulunur, asıl kahramanlara yardım ederler. Bir kısım şahıslar da figüran durumundadırlar. Asıl kahramanlar: a) sevilen kahramanlar, b) kendileriyle savaşılanlar diye iki gruba ayrılır. Sevilen kahramanlar, hayvanlar arasında daha zayıf olanlar, insanlar arasında en ziyade bekâr delikanlılar, genç kızlar ve çocuklardır. Yetişkin kimselerden zayıf, mazlum, öc alıcı veya ders verici durumda olanlara bu rol verilmiştir.

Kendileriyle savaşılanlar; Hayvanlar arasındaki karşılaşmalarda kuvvetli hayvanlar; insan-hayvan karşılaşmalarında umumiyetle hayvan-

lar; insanlar arasındaki karşılaşmalarda padişah, ağa, bey, tüccar, Yahudi, hoca, hâkim, ana, baba, üvey ana, sut ana, büyük kardeş, kuma, hırsız, hovarda... gibi ya kudretli veya densiz ve haksız kimselerdir. Müsbet ve menfi kahramanlar arasında yaş, servet, karakter ve sosyal durum itibarıyla gerçek bir zıtlık vardır. Olağanüstü varlıklardan devler, sembollerden de "kemlik,, menfi roldedir. En çok hicvedilen tipler hoca ile hâkimdir.

Sevilen kahramanların yardımcıları pek çoktur: kocakarı, menfi tiplerin karıları veya kızları, çoban, çiftçi, avcı, yolcu... gibi. Olağanüstü varlıklardan derviş, anka kuşu, şahmeran ve benzerleri bu roldedir. Menfi tipler umumiyetle iktidarlı kimseler oldukları için emirlerinde asker, polis, cellât... gibi yardımcılar vardır. Bazı şahıslar çift karakterli olup her iki tarafa yardım edebilirler: hayvanlardan tilki, insanlardan kocakarı, olağanüstü varlıklardan dev, bunların tipik örnekleridir.

3. *Çevre*: Anlatıcı mahsullerin zeminini teşkil eden canlı ve cansız çevrelerde en çok mahalîlik rengi görülüyor. İncelediğimiz parçalardan çoğunun çevresi köy ve köy dolaylarıdır. Kadınlarla çocuklardan alınan parçaların hemen hepsinde olay köyde ve dolaylarında, yetişkin erkeklerden derlenen parçaların çoğunda ise olaylar şehir ve kasabalarda geçiyor. Bana sebep olarak Mahmutgazili erkeklerin kadınlara ve çocuklara bakınca daha çok okumuş ve daha çok gezmiş olmaları gösterilebilir. Köylü kadın ve çocuklar, şehir ve kasabaları görmedikleri için öğrendikleri parçaları çevre yönünden mahallîleştirmiş olmalıdırlar.

Bazı parçalarda belli şehir ve kasabaların adları geçiyor. Bu isimler: İstanbul, İzmir, Aydın, Denizli, Manisa, Erzurum, Akşehir, Dinar, Bodrum gibi anlatıcılara malûm olan yerlerin adlarıdır. Birçok parçalarda çevrenin şehir olduğu açık söylenmez; bazı karinelerle anlaşılabilir. Şehir evleri iki katlı ve büyük olarak tasvir edilir. Bu evlerin iç döşemeleri köy zenginlerinin evlerinden farksızdır. Çevresi şehir ve kasaba olan parçalarda hükümet daireleri, kahve, han, hamam, pazar yeri, dükkânlar, minareli camiler vardır; bazılarında misafir odaları da görülür.

Çevresi köy olan parçaların olayları daha ziyade fakir kimselerin evlerinde geçer. Anlatıcı mahsullerdeki köylerin ve dolaylarının durumu, Mahmutgazi'nin ve çevresinin tabii ve sosyal durumuna hemen aynıyle benziyor. Kahramanların gezip dolaştıkları yerlerin tabiat dekoru da umumiyetle bilinen şekillere irca edilmiş gibidir. Olağanüstü varlıkların oturdukları saraylar ıssız yerlerde, kuyu dibinde ve deniz ortasında olmakla beraber gerçektekilerden pek farklı değildir.

Canlı çevrenin teşekkülü de aşağı yukarı Mahmutgazi çevresindeki gibidir. Ev halkı, komşular, köy ve şehirlerde, kırdan bayırda rastlanan insanlar, evcil ve yabanî hayvanlar, çeşitli bitkiler, anlatıcıların kendi

çevrelerindekiyle hemen aynıyle benzemektedir. Hattâ anka kuşunun leylek olduğunu, şahmeranın yılan olduğunu görüyoruz. Canlı çevrede insan unsuru önemli yeri tutuyor ; sonra sıra ile evcil hayvanlar, yaban hayvanları ve bitkiler geliyor.

4. *Yaşayış; İncelediğimiz parçaların belli bir zamana bağlılıkları yoktur. Menkabelerle bazı fıkralardaki zamanı ima eden sözler de çok müphemdir. Olayların çoğu bahar ve yaz gibi sıcak mevsimlerde ve gündüz cereyan ediyor. Çok zaman hava açık oluyor, pek nadir olarak ta kıştan ve geceden bahsolunuyor. Bu hal ile Mahmutgazi halkının hayatı arasında aşağı yukarı bir benzerlik vardır. Orada dahi kışlar ve geceler durgun geçer; hattâ kışın düğün bile yapılmaz.*

Bu parçalarda çocuklar büyür, ihtiyarlar ölür; fakat genç kahramanların murada ermeleri için âdetâ zaman durur, onlar kocamazlar. Saat kavramı, vaktin tâyini için kullanılan terimler Mahmutgazi köyündekinin aynidir.

Yapılan işler, insanlar arasındaki iş bölümü ve dayanışma, şehir ve kasabaların ve pazar yerlerinin genel görünüşleri Mahmutgazi çevresindekilerden hiç farklı değil. İşlerde kullanılan âletler ve tatbik edilen usuller, anlatıcıların kendi kullandıkları âletler ve tatbik ettikleri usuller gibi. Pek seyrek olarak ok ve yay gibi eski silâhlerden bahsolunuyor, İstihsal edilen ürünler, hep köylü tarafından bilinen ve istihsal edilen şeyler. Alış verişte kullanılan ölçüler arasında hem arşın, okka, sarı lira gibi eskileri, hem metre, kilo, kâğıt lira gibi yenileri, hem de avuç, yük, doğram gibi köylüce çok kullanılan mahallî ölçüler vardır.

Evlenme, kadın ve erkek için arzu edilen birşey olarak görülüyor. Evlenme usulleri, doğum, çocukların kıymetli oluşu, çocuk bakımı ve eğitimi, ailenin idaresi, aile içindeki fertlerin münasebetleri, komşuluk münasebetleri, hastalık ve ölüm karşısındaki davranışlar, ev işleri, yenilen içilen, giyilen şeyler, ev döşemesi, türlü eşya ve âletler, türlü toplantılar, arkadaşlık münasebetleri, yardımlaşma şekilleri, oyun ve eğlenceler, din, inanışlar, halk ve hükümet münasebetleri - biraz mübalâğalı tarafları bir yana bırakılırsa — gerçekte yahut yakın tarihlerde olanların hemen aynı.

5. *Anlatış, şekil ve dil:* Anlatıcı mahsuller ya büsbütün boş zamanlarda, yahut fazla dikkat istemeyen ve gürültüsü olmayan işleri yaparken söylenir. Ya büyükler küçüklere söyler, yahut küçükler kendi aralarında konuşurlar. Yetişkin erkekler birbirlerine daha çok fıkra söylerler. Karşılıklı masal söyleşmeye "masal sürtüşmek,, te denir. Sıra ile masal söylenirken arada masal bilmeyenler olursa kısa bir tekerleme söyleyerek sıralarını savmıya çalışırlar. İsteksiz masalcılar da aynı usule başvururlar.

Anlatıcı mahsullerin hemen hepsi, başkasından duyulan bir olayı hikâye eder gibi anlatılır. Fakat bazı yerlerini gözüyle görmüşcesine

anlatarak monotonluğu kıranlar ve parçaya canlılık, kıvraklık verenler de oluyor. Pek az olmakla beraber, bazı parçaları da anlatıcılar kendi başlarından geçmiş olaylar gibi anlatıyorlar. Bu parçalarda tekerleme karakteri vardır.

Başlangıç tekerlemesinden sonra dinleyicinin gözleri önüne hayatın herhangi bir yönünden bir pencere açılıyor. Bu pencereden olay kahramanlarının görünüşleri çok çeşitlidir: sepet ören, odun kesen, ezan okuyan... gibi. Hemen bütün olaylar birtakım tesadüflerin eseri imiş gibi gösterilir. Bu suretle neticeler sonuna kadar gizli tutulur ve dinleyicinin alâkası daima uyanık kalır. İnsan fiillerinin Allah tarafından idare edildiğine ve alın yazısının bozulmazlığına ait olan inanışların da bu meselede tesiri olsa gerektir.

Olaylar zaman sırasına göre dizilir. Anlatışta teferruata girilmez. Küçükler birden büyürler, yollar çabuk tükenir, zamanlar çabuk geçer. Olaylarda gerçeğe uygunluk ve mantık aranmaz.

Masalcıdan masalcıya olduğu gibi, kadın, erkek ve çocuklar arasında dahi bazı anlatış farkları vardır. Bilgisi ve örgüsü fazla olanlar, anlattıkları parçaları zenginleştirirler. Okumuş kimseler yazılı geleneğin tesiri altındadırlar. Anlattıkları parçaları modern hikâyelere yaklaştıranlar bile vardır. Kadınlar daha çok sözlü geleneği muhafaza ediyorlar. Çocuklar, anlattıkları parçaları az çok bozuyorlar; kendi anlayışlarına ve mantıklarına uyduruyorlar.

İncelediğimiz parçaların hepsi mensurdur. Yalnız iki hikâyede ve bir menkabe de manzum parçalar var. Başlangıç tekerlemelerinde ve bazı klişelerde az çok nazım karakteri varsa da pek iptidaî bir durumdadır. Masallarda rastlanan kısa kısa manzum parçalar dahi öyledir. Mensur kısımlarda cümleler kısadır. Cümle kuruluşları çeşitlidir : çoğunda yüklemeler sona gelmekle beraber, derece derece başa doğru geldiği de görülür. Tekrarlar pek çoktur. Atasözleri çok az geçer. Okumuş kimseler yabancı kelimeler de kullanırlar. Kadın ve çocukların anlatışları daha katkısızdır. Hele okul görmemiş yerli kadınların anlatışları büsbütün duru türkçedir. Genel konuşma dilinden düşmüş birtakım türkçe kelimeler ve birçok mahallî sözler ve tabirler bu parçalarda mevcuttur.

Beşinci Fasıll: Sınıflama ve karşılaştırmalar

Sınıflama: İncelediğimiz 158 parçanın 4 ü menkabe, 4 ü halk hikâyesi, 105 i masal ve 45 i fıkradır. Köy halkı umumiyetle menkabeleri olmuş vakalar diye kabul ediyor; fakat hikâyeleri ve fıkraları masallardan pek ayırdetmiyorlar.

Menkabeleri daha çok kadınlar biliyor ve söylüyorlar; buna karşılık fıkraları da erkekler biliyorlar ve bunların masaldan biraz farklı olduğunu kabul ederek "hikâye,, diye adlandırıyorlar. Kadınlar Nasrettin Hoca fıkralarını dahi masal diye anlatıyorlar. Yetişkin erkek-

lerin anlattıkları masalların çoğunda -kahraman, erkektir. Kadınlardan Ve çocuklardan derlenen masalların yarısında esas kahraman hayvanlar, diğer yarısında ise kadınlar ve çocuklardır. Bu hal, her cinsin ve her yaşın kendi durumuna uygun masalları daha fazla beğenip öğrendiklerine delildir. Masalların sınıflamasını yaparken hem kahramanlarının insan, hayvan veya olağanüstü varlık oluşları, hem de umumî karakterlerinin realist veya olağanüstü oluşu göz önünde tutuldu. Kahramanı insan olan masallar mevcudun yarısını, realist masallar üçte ikisini teşkil ediyor. Fıkraları,; bağlı oldukları tiplere göre sınıfladık. Bunlar içinde Nasrettin Hoca fıkralarıyla, hoca ve kadı fıkraları göze batacak kadar çoktur. Daha sonra hırsız ve Bektaşî fıkraları geliyor. Bektaşî fıkralarının çoğu muvakkat olarak Mahmutgazi'de bulunan Denizlili bir semerciden derlenmiştir. Mahmutgazi halkı sünî olduğu için burada Bektaşî fıkralarını bilen çok azdır. Köylü halkı en çok meşgul eden, hırsızlar, hocalar ve kadınlar olduğu için bu nevi fıkraların köyde çok oluşu tabii görülür. Nasrettin Hoca fıkraları ise zaten memleket çapında yaygındır.

Genel Karşılaştırmalar: Bu kısımda Mahmutgazi mahsulleriyle Türkiye'nin muhtelif köşelerinden derlenmiş 343 parçayı konu, şahıslar ve örgü yönünden karşılaştırdık. Daha ziyade köy, şehir, kasaba ve bölge farklarını belirtmeye çalıştık. Köy ve şehir masallarında konu bakımından esaslı bir fark görülüyor. Fakir-zengin, zayıf-kuvvetli münasebetlerini konu edinen parçaların mevcutlara nispeti köy ve şehir masallarında aşağı yukarı bir denklik gösterdiği halde padişah, bey, ağa, hâkim çocuklarının aşk maceralarını anlatan parçaların nispeti şehir masallarında artıyor.

Şehir ve kasabalardan derlenmiş masallar içinde kahramanı hayvan olanlara pek seyrek rastlanıyor; halbuki köy mahsullerinde bunların sayısı önemlidir. Bütün mahsullerde esaslı kahramanlar gençler ve fakir şahıslardır. Köy mahsullerinde istihisalle uğraşanlar, şehir ve kasaba mahsullerinde tüccar ve zanaatçılarla memurlar, serbest meslek sahipleri, işçi ve dilenciler çok. Yörük ve Yahudi tipine batı Anadolu mahsullerinde, harami tipine şehir mahsullerinde daha çok rastlanıyor. Şehir mahsullerinde çok görülen cazıkarının köy mahsullerinde kocakarı oluşuna, Hızır'ın da derviş oluşuna şahit oluyoruz. Bu hal bize köylü halkın masalları realistleştirilmeye daha çok temayüllü olduklarını anlatıyor.

Derviş, kanlı gömlek, ağaç... gibi bazı motiflerin köy ve şehir mahsullerinde yaygın olduklarını, bazı motiflerin en çok köy mahsullerinde bulunduğunu (gurbete kazanmaya gitmek, aşar alıp batırmak, küp içine sallanmak... gibi); bir kısım motiflerin daha ziyade şehir mahsullerinde bulunduğunu (vapurun batmasıyla iflâs, karalar giyerek, sarayı siyaha boyayarak matem tutmak... gibi) görüyoruz. Bazı motiflerin de bazı bölgelerde çok kullanıldığını gösteren belirtiler var.

Meselâ: yeri kazarken bir küp altın bulup zenginleşmek motifi Mahmutgazi mahsullerinde pek çok olduğu halde diğer bölgelerin masallarında ya hiç yok, yahut pek seyrek.

Örgü yönünden de köy, şehir ve bölgeler arasında bazı farklar var: Başlangıç tekerlemelerine mahallî isimler ve yer adları girmiştir. Bitim klişelerinin bölgelere göre tipeştikleri görülüyor (İstanbul'da: onlar ermiş muradına, biz çıkalım kerevetine; Sivas'ta: yiyip içip muratlarına geçmişler; Mahmutgazi'de : şimdi yanlarından geldim). Büyük şehirlerin mahsullerinde olayların zemini en çok şehir ve kasabalardır. Küçük kasaba mahsullerinde yarısı köy ve kır, yarısı şehir ve kasabadır. Köy mahsullerinde ise çevresi sırf şehir ve kasaba olan parça sayısı nispeten azdır. Şehir ve kasaba mahsullerinde buralara mahsus dekor, köy mahsullerinde ise köy ve kır dekoru daha iyi canlanıyor. Batı Anadolu'dan derlenmiş mahsullerin dekoru Mahmutgazi mahsullerinin dekoruna daha çok benziyor. Her bölgenin anlatıcı mahsulünde az çok o bölgedeki yer adları geçiyor. İstanbul, Mısır... gibi büyük yerlerin isimlerine her bölgenin mahsullerinde rastlanıyor. Hem köy, hem şehir mahsullerinde ağaç ve su boldur. Deniz kıyısındaki yerlerin mahsullerinde deniz daha çok ve vuzuhludur; diğerlerinde hem az, hem vuzuhsuzdur. Köy mahsullerinde gerek kahraman olarak, gerekse çevre olarak çok hayvan bulunduğu halde şehir mahsullerinde bu unsur azdır.

Gerek köy, gerek şehir mahsullerinde olayların zamana bağlılığı gevşektir. Her bölgenin kendi ölçüleri anlatıcı mahsullere giriyor. Yiyecek, giyecek, süs eşyası, türlü aletler, nakil vasıtaları bakımından köy ve şehir mahsulleri arasında önemli farklar var. Köy mahsullerine iş hayatından sahneler girdiği halde şehir mahsullerinde bu sahneler pek az ve olanlarda müphemdir. Köy mahsullerinde evlenme daha ziyade ekonomik temele dayandığı, sevişmeye pek yer verilmediği halde, şehir mahsullerindeki evlenmelerde sevişme ön plâna geçer. Kısaca, her mahallin yaşayışından ve geleneklerinden anlatıcı mahsullere bir takım unsurların girdiğini gösteren deliller vardır.

Varyant karşılaştırmaları: Varyant karşılaştırmalarında, evvelce işaret ettiğimiz :43 parça malzemedan başka, Prof. A. Caferoğlu'nun çeşitli bölgelerden derleyip yayımladığı malzemedan de faydalandık. Çok uzun süren ve yorucu olan bu karşılaştırmalardan elde ettiğimiz esaslı neticeler şunlardır:

1. Süleyman Çelebi'nin Mevlût kitabındaki manzum "Geyik,, destanından mensur bir geyik hikâyesi çıkmıştır. Bu hikâyenin sonuna halk tarafından ayrıca bir halka ve bir ağıt eklendiğini görüyoruz.

2. Halk hikâyelerinden "Şah İsmail,, ile "Arzu ile Kanber,, hikâyelerinin bu çevrede daha çok bilindiğini, fakat bu hikâyelerin çok kısaltılmış olduklarını; bu çeşit hikâyelerdeki manzum parçalardan ma-

nilerin sağlam olarak durduklarını, koşmaların ise bozulduklarını veya büsbütün unutulduklarını tesbit ediyoruz.

3. Uzun ve entrikası bol olan "Emanetçi Hoca,, isimli masalın Çankırı'da bazı türküler eklenerek, şahıs ve yer isimleri maayyenleştirilerek ve birtakım söz doldurmalarıyla daha fazla uzatılarak küçük bir halk hikâyesi haline getirildiğini görüyoruz.

4. Küçük varyant farkları, şahıs veya motiflerin azalıp çoğalmalarından, değişikliğe uğramalarından, motiflerin sıra değiştirmelerinden, parçanın mahal unsuru kazanmasından veya bu unsuru kaybetmesinden, canlı veya cansız çevrenin değişmesinden, anlatıcılar tarafından halkalarda yapılan uzatma veya kısaltmalardan doğuyor.

5. Bazı parçaların başından, ortasından veya sonundan bir kısım halkaların kopup düştüğü; bazı parçalara yeni halkalar eklendiği; bu suretle anlatıcı mahsullerin uzayıp kısaldığı ve derin bir şekilde farklılaştığa görülüyor. Bazı parçalar arasında halka değişimi oluyor. Konu itibarıyla birbirine benzeyen parçaların halkaları kolaylıkla birinden ötekine geçebiliyor. Halka düşmesi, eklenmesi veya değişimi suretiyle meydana gelen varyantlar birbirinden hayli uzaklaşmış durumdadırlar. Aslı halkaların sayısı büsbütün azalınca artık yeni bir hikâye meydana geliyor.

6. Anlatıcı mahsullerden kopan bazı halkalar, ya oldukları gibi yahut bir parça uzayarak müstakil hikâyeler haline geliyorlar. Bunlardan fıkra haline gelenler fazla değişikliğe uğramıyor; masal haline gelenler ise başlarına, sonlarına belli klişeleri alarak uzuyorlar.

7. Birtakım fıkraların birbirine eklenerek uzadıklarını görüyoruz. Nasrettin Hoca fıkralarından üç tanesi birbirine ulanmış ve aşağı yukarı masal karakteri gösteren bir parça meydana gelmiştir. Bazı masallar veya fıkralar da diğer masallar içine bir halka olarak katılabiliyorlar.

8. Muhtelif masallardan kopmuş halkaların birbirine eklenerek yeni masallar meydana getirdikleri oluyor. Bir kısım masallar da aynı konuların başka motiflerle işlenmesi suretiyle meydana getirilmişlerdir.